

Peter van der Heiden

De 'Haagse muur' gevallen?

Met het aantreden van het kabinet-Kok kwam een einde aan bijna tachtig jaar christen-democratische dominantie en werd het CDA een 'gewone' partij.

Niet meer automatisch de spil van ieder kabinet, maar een partij die eenzelfde rol in een kabinetsformatie diende te vervullen als de andere aspirant-regeringspartijen.

Hoe het zover heeft kunnen komen leest u in dit artikel.

10

Begin jaren negentig stelden historici en politicologen zichzelf en elkaar de vraag of we het einde van de grote ideologieën meemaakten. Deze vraag werd voornamelijk ingegeven door het faillissement van de Oost-Europese communistische stelsels, waarbij ervan uitgegaan werd dat dit een effect zou hebben op de West-Europese socialistische en sociaal-democratische partijen. Deze zouden immers, weliswaar langs de weg van de geleidelijkheid, hetzelfde nastreven als de communisten, namelijk de socialistische samenleving. Een identiteitscrisis voor deze partijen lag voor de hand.

Niet lang na het begin van deze discussie beleefde Nederland zijn equivalent van de val van de Berlijnse muur. Ook hier was een partij al sinds 1918 aan de macht. Hoewel de wijze waarop de christen-democratie vanaf de invoering van het algemeen kiesrecht de Nederlandse politiek beheerste niet te vergelijken was met de dictatuur in de communistische staten, werd toch vaak

ook opgemerkt dat het CDA al net zo lang aan de macht was als de communistische partij in de Sovjet-Unie.

De verzuiling

Vanaf de invoering van het algemeen kiesrecht tot en met de verkiezingen van 1963 hadden christelijke partijen de absolute meerderheid in het Nederlandse parlement. Religieuze afkomst was een dermate sterke organisatiefactor dat de keuze voor een politieke partij daar vrijwel rechtstreeks uit voortvloeide.

Katholieken van alle rangen en standen stemden op de Katholieke Volkspartij (KVP), terwijl protestants-christelijken afhankelijk van hun denominatie op de Antirevolutionaire Partij (ARP, voornamelijk gereformeerden), op de Christelijk-Historische Unie (CHU, voornamelijk Nederlands-Hervormden) of op de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP, 'bevindelijk' gereformeerden) stemden.

Niet-gelovigen stemden veelal wel op basis van hun sociaal-economische positie. Van dit volksdeel was de hogere en middenklasse voornamelijk voor de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD), terwijl de arbeidende klas-

se het electoraat vormde van de Partij van de Arbeid (PvdA) en de Communistische Partij van Nederland (CPN). Hoe stabiel de aanhang van de politieke partijen was, wordt geïllustreerd in tabel 1. Pas vanaf 1963 is er van grotere fluctuaties sprake.

Natuurlijk vonden er wel mutaties plaats in kiezersaanhang, maar die waren, zeker naar onze huidige maatstaven, marginaal. Politieke partijen konden op basis van hun 'zuilomvang' in grote lijnen uitrekenen wat hun verkiezingsresultaat zou worden, al was er wel sprake van enige *cross over* tussen concurrerende partijen als CHU, ARP en kort na de oorlog zelfs de VVD, tussen partijen die zich op hetzelfde segment van het electoraat richtten (PvdA en CPN), en tussen de christelijke partijen en de PvdA, waarbij de laatste probeerde de meer progressieven aan zich te binden.

Toch overheerste een beeld van stabiliteit: de machtspositie van de christelijke partijen, en daarbinnen de katholieken, was onaantastbaar. Dit weerspiegelde zich niet alleen in de vertegenwoordigende lichamen, maar ook in de kabinetten. Het was in de genoemde periode ondenkbaar om een

De auteur is politoloog en verbonden aan het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Tabel 1. Verkiezingsuitslagen voor de belangrijkste stromingen 1918-1963

	1918	1922	1925	1929	1933	1937	1946	1948	1952	1956*	1959	1963
chr.	50	60	57	56	55	58	57	56	53	80	77	79
lib.	6	15	16	15	13	10	6	8	9	13	19	16
soc.	22	22	25	26	26	26	39	35	36	57	51	47

* In 1956 werd de Tweede Kamer uitgebreid van 100 naar 150 zetels.

kabinet te vormen zonder de RKSP, later de KVP. De katholieke partij vormde door haar omvang de spil waar alle kabinetten om gevormd werden, of ze nu onder leiding stonden van een katholiek of niet. Deze spilfunctie van de KVP, vanaf de jaren tachtig het CDA, zou blijven bestaan tot aan de verkiezingen van 1994.

Los van de verkiezingsuitslag was de programmatische afstand tot de katholieken de belangrijkste kwestie voor de andere partijen. In de vooroorlogse periode bleken de socialisten het verst verwijderd. Regeringsdeelname zat er voor hen niet in tot aan 1939, toen de dreigende situatie in Europa een nationaal kabinet noodzakelijk maakte. De liberalen hadden zich eerder in de jaren dertig al weer mogen verheugen op regeringsdeelname. In de periode daarvoor kende Nederland een aantal zuiver christelijke kabinetten.

Een vernieuw bestel?

Tijdens de oorlog waren er onder de intellectuele en politieke elite besprekingen op gang gekomen om het verzuilde bestel te doorbreken. Al in 1940 werd de Nederlandsche Unie opgericht, een beweging die de eendracht van het Nederlandse volk propageerde, maar daarbij wel de Duitse autoriteiten als gegeven aanvaardde. De Unie was geen lang leven beschoren, zij werd door de bezetter in 1941 verboden als verjaardagscadeau aan de NSB.

Het door de Unie in gang gezette proces werd echter opgepakt door politieke en maatschappelijke leiders, die veelal door de bezetters waren gegijzeld. In het kamp te St. Michielsgestel werd het idee opgevat om na de

bevrijding een geheel nieuwe politieke constellatie te construeren, waarbij de oude religieuze scheidslijnen dienden plaats te maken voor sociaal-economische. Het resultaat van deze 'doorbraak' was de Nederlandse Volksbeweging, die in 1946 werd vervangen door de PvdA.

De doorbraak eindigde voor de PvdA echter in een teleurstelling. De oude christelijke partijen kwamen, soms in een nieuw jasje, terug en de nieuwe beweging bleek te weinig aantrekkingskracht te bezitten om grote groepen progressieve christenen van hun 'oude' partijen los te weken. Het partijbestel bleef kortom in grote lijnen hetzelfde, evenals de getalsverhoudingen in het parlement en de dominantie van de katholieken in de kabinetten.

De omvorming van de SDAP tot PvdA maakte de partij echter wel acceptabel als regeringspartij. De periode 1946-1958 stond in het teken van de rooms-rode kabinetten, waarin KVP en PvdA

De verkiezingsaffiches van 1998.



de spil vormden. De breedte van de basis van deze kabinetten varieerde nogal. Het kabinet-Beel (1946-1948) bestond uitsluitend uit KVP en PvdA, terwijl in de periode daarna ook de CHU (1948-1958), de VVD (1948-1952) en de ARP (1953-1958) deel uit maakten van het kabinet.

Deze kabinetten 'op brede basis' waren in eerste instantie noodzakelijk om de soevereiniteitsoverdracht van Indonesië mogelijk te maken (hiervoor was een grondwettelijke tweederde meerderheid vereist), maar vonden ook hun bestaansgrond in de noodzaak van een harmonieuze wederopbouw van Nederland, inclusief de bestrijding van de economische gevolgen van de Koreacrisis.

In 1958 werd de rooms-rode coalitie verbroken, om plaats te maken voor een christen-democratisch-liberale periode. Deze periode zou, met een korte onderbreking (1965-1966, het kabinet-Cals van KVP, PvdA en ARP) tot 1972 voortduren.

Socialisten en liberalen

Voor dit artikel is de gezamenlijke regeringsverantwoordelijkheid van PvdA en VVD in de eerste twee kabinet-Drees het meest interessant. Traditioneel was de verhouding tussen liberalen en socialisten in Nederland verre van hartelijk. Niet zo verwonderlijk, aangezien de SDAP socialisatie van de productiemiddelen voorstond, terwijl de verschillende liberale partijen het particulier bezit hoog in het vaandel hadden. Alleen de vrijzinnig-democratische stroming van de liberalen kon zich een beetje vinden in het sociaal-democratische gedachtegoed, hetgeen na de bevrijding resulteerde in het opgaan van de VDB in de PvdA, die een meer gematigd socialisme voorstond dan de SDAP. De overblijvende liberalen organiseerden zich in de Partij van de Vrijheid (PvdV), welke zich in de verkiezingen van 1946 diametraal tegenover de PvdA opstelde. Beide partijen verweten elkaar slechts hun naam veranderd te hebben, maar daarbij wel hun oude ideologie onversneden te hebben behouden. Het gevolg was een fel anti-socialistische campagne door de PvdV en een fel antiliberaal door de PvdA, die van beide zijden wellicht vooral gericht was op de 'zwevende' ex-VDB'er. Bij de oprichting van de VVD in 1948 keerde een beperkt deel van de vrijzinnig-democraten terug naar het liberale nest.

Kabinet Drees - Van Schaik 7 augustus 1948

Een coalitie van 76 zetels tegenover 24.

Aantal ministers:

KVP 6
PvdA 5
CHU 2
VVD 1
Partijloos 2



Kabinet Drees II 15 maart 1951

Een coalitie van 76 zetels.

Aantal ministers:

KVP 6
PvdA 5
CHU 4
VVD 1

Ook de VVD keerde zich sterk tegen het volgens haar door de PvdA gepredikte 'staatssocialisme', maar trad in hetzelfde jaar wel toe tot het kabinet-Drees-Van Schaik. Vanuit liberaal oogpunt was deze toetreding vooral nodig om de te ver gaande invloed van de PvdA in het overheidsbeleid terug te dringen. De VVD ontpopte zich onder leiding van P.J. Oud tot een wel zeer dualistische coalitiepartner, hetgeen resulteerde in de val van dit kabinet op het Nieuw-Guineabeleid. Ook in de daaropvolgende reconstructie (Drees II) was de VVD weer van de partij, maar gezien haar opstelling niet van harte. Tijdens deze kabinetsperiodes was Oud meer bezig met het vormen van een 'derde macht' die zou moeten bestaan uit VVD, ARP en CHU en die tegenspel zou moeten bieden aan de PvdA en de KVP, dan met het harmonieus instandhouden van de regeringscoalitie. De VVD zou zich niet meer lenen als 'gevelversiering' van een KVP-PvdA-kabinet.

Na de verkiezingen van 1952 maakten de liberalen voorlopig geen deel meer uit van de coalities. Pas in 1958 zouden ze weer regeringsverantwoordelijkheid gaan dragen, zonder echter hun antisocialisme af te leggen. De KVP, dé machtsfactor in de Nederlandse politiek van dat moment, was veel gelegen aan samenwerking met de PvdA. Niet alleen omdat die partij progressieve katholieken aantrok, maar vooral ook omdat de PvdA nodig was om sociale onrust te voorkomen in een tijd dat de Nederlandse economie verder uitgebouwd moest worden. Wel bleef er een vrijwel continue spanning bestaan tussen enerzijds de KVP (die een sterke rechtervleugel bezat), de ARP en de CHU, en anderzijds de PvdA, op het vraagstuk van de overheidsinmenging. Voor de confessionele partijen (en de liberalen) was de hoge mate van overheidsinmenging in de samenleving in de directe wederopbouwperiode noodzakelijk geweest, maar daaraan diende bij gewijzigde omstandigheden een einde te komen. Voor de PvdA, die een geleide economie voorstond, lag dit uiteraard anders.

Daarnaast had reeds in 1954 een katholiek offensief plaatsgevonden, dat gericht was op het terughalen van de katholieke kiezers in de KVP. Het bisschoppelijk Mandement verbood katholieken om zich aan te sluiten bij andere dan katholieke organisaties, en

riep met name bij de PvdA geschokte reacties op. Deze partij richtte zich immers ook op progressieve katholieken, en vreesde dat het Mandement deze doorbraakpogingen in de kiem zou smoren.

In 1958 werd de rooms-rode samenwerking verbroken, deels omdat voor de KVP de 'uiterste noodzaak' om met de socialisten te regeren was verdwenen, deels omdat de spanning tussen KVP en PvdA te hoog was opgelopen.

Ondertussen waren de standpunten tussen de VVD en de PvdA zodanig verhard, dat van gezamenlijke regeringsverantwoordelijkheid geen sprake kon zijn.

De VVD-verkiezingscampagne van 1959 was buitengewoon fel; in het verkiezingsprogramma sloten de liberalen samenwerking met de PvdA uit. Deze strategie was erop gericht om enerzijds de ex-VDB'ers terug te winnen uit de PvdA, maar anderzijds, en belangrijker, om de confessionelen los te weken van de PvdA.

Het bleek een succesvolle aanpak, en wel in lengte van jaren.

Polarisatie en ontzuiling

De verkiezingen van 1959 markeerden het begin van een periode die in de Nederlandse politiek bekend staat als de polarisatie. Tot dat moment hadden de 'constructieve partijen' geen enkele partij uitgesloten van regeringsdeelname (met uitzondering van de 'niet-constructieve' SGP en de CPN). Maar vanaf 1959 ontstond er een 'nieuwe antithese' tussen PvdA en VVD. Gevolg hiervan was dat de positie van de confessionelen en met name van de KVP bepaald niet zwakker werd. Deze partij zat immers keurig midden tussen de beide kemphanen in, en had haar coalitiepartner(s) voor het uitzoeken. In 1959 koos de KVP voor samenwerking met de confessionele partners en de VVD, hetgeen resulteerde in het kabinet-De Quay.

Had de VVD zich een politieke identiteit gegeven door zich af te zetten tegen het 'staatssocialisme' van de PvdA, de sociaal-democratische organisatie zelf was ook sterk in ontwikkeling. De PvdA bevond zich in een identiteitscrisis; ze wilde af van haar oude, op het marxisme gestoelde ideologie. Binnen de partij ontspon zich een vleugelsrijd, waarmee de fundering werd gelegd voor de latere radicalisering. De verkiezingen van 1963 kenmerkten



In 'de nacht van Schmelzer' (1966) viel er meer dan het kabinet Cals. De ruk naar rechts vormde het begin van een omwenteling in de politieke verhoudingen.

zich door een fors verlies voor de PvdA, dat weliswaar grotendeels in de progressieve hoek bleef, omdat de zetels naar de Pacifistisch Socialistische Partij (PSP) gingen, maar dat de positie van de PvdA nog verder aantastte.

In de verkiezingscampagne werd het beleid van het kabinet-De Quay tot inzet gemaakt van de verkiezingen, wat tot gevolg had dat er wederom een confessioneel-liberale coalitie tot stand kwam. Het kabinet-Marijnen markeerde echter een zeer instabiele periode in de Nederlandse politiek. Al na twee jaar kwam het ten val op de vraag in hoeverre het omroepbestel 'open' moest worden. De aan de zuilen gelieerde partijen, allen met een flinke band met de bij hun zuil behorende omroep, voelden weinig voor een open bestel. De VVD was daar echter wel een sterk voorstander van. Het kabinet kwam er niet uit. Het daaropvolgende kabinet-Cals werd gevormd door KVP, PvdA en ARP.

De val van het kabinet-Cals in de *Nacht van Schmelzer* markeert een van de grootste politieke veranderingen die Nederland gekend heeft. Het kabinet

werd ten val gebracht door de KVP, de grootste coalitiepartner, die daarna een minderheidsregering vormde met de ARP.

Een groep progressieve katholieken verliet de KVP uit onvrede met de ruk naar rechts van Schmelzer, om zich te organiseren in de Politieke Partij Radikalen (PPR). Deze groep, die in de jaren zeventig electoraal behoorlijk succesvol was, richtte zich zeer nadrukkelijk op

samenwerking met de PvdA.

Een andere, zeker zo succesvolle, nieuwe partij was D66. De Democraten, gezien hun demografische achtergrond te beschouwen als de erfgenamen van de VDB, stonden een 'ontploffing' van het politieke spectrum voor. Het vigerende stelsel met zijn veelheid aan partijen maakte een echte keuze van het electoraat vrijwel onmogelijk, aangezien er op basis van de verkiezingsuitslagen verschillende kabinetten geformeerd konden worden.

De verkiezingen van 1963 hadden dat nog eens haarfijn aangetoond; op basis van de uitslag waren maar liefst drie kabinetten van verschillende signatuur geformeerd.

D66 (toen nog: D'66) stond een herordening van het politieke spectrum voor op basis van de sociaal-economische scheidslijn: een links blok en een rechts blok. De partij behaalde bij haar debuut direct zeven zetels.

De periode 1967-1994

Het beeld van de verkiezingen in de periode 1967-1994 geeft direct aan dat er veel grotere schommelingen in de kiezersvoorkeur waren, met als uitschieter de verkiezingen van 1994.

De ontzuiling van de samenleving die midden jaren zestig in volle gang was, had flinke repercussies voor de confessionele partijen. Met name de KVP en de CHU kregen rake klappen. Om de electorale neergang te stoppen, werden besprekingen gestart tussen de christen-democratische partijen, die tot samenwerking en uiteindelijk tot een fusie moesten en zouden leiden. Deze strategie bleek tot 1994 succesvol te zijn.

Tabel 2. Verkiezingsuitslagen 1967-1994

	1967	1971	1972	1977	1981	1982	1986	1989	1994
KVP	42	35	27						
ARP	15	13	14						
CHU	12	10	7						
CDA				49	48	45	54	54	34
PPR		2	7	3	3	2	2		
PvdA	37	39	43	53	44	47	52	49	37
PSP	4	2	2	1	3	3	1		
DS'70		8	6	1					
D'66	7	11	6	8	17	6	9	12	24
VVD	17	16	22	28	26	36	27	22	31
BP	7	1	3	1					
GL								6	5



In 1977 vormden Van Agt en Wiegel, na de mislukte formatiepoging van Den Uyl, snel een nieuw kabinet. Op deze foto is de sfeer waarin het een en ander zich afspeelde duidelijk zichtbaar. (Fotobureau Meyer)

Een ander opvallend aspect is de snelle opkomst van een aantal nieuwe partijen. De PSP deed weliswaar al mee aan de verkiezingen van 1963, maar verdubbelde haar zetelaantal in 1967. D66 kwam in 1967 sterk binnen op het politieke toneel, terwijl het ook de PPR lukte om vertegenwoordigers in de Tweede Kamer te krijgen. De Boerenpartij, een protestpartij, had ook een sterke aantrekkingskracht. DS'70, een 'rechtse' afsplitsing van de PvdA, kwam in 1971 in de Kamer.

Door de vele nieuwkomers werd het voor de 'oude' partijen steeds lastiger om hun electoraat te behouden. In al dit electorale geweld behield de KVP, later het CDA, lange tijd haar spilfunctie. Hoewel de confessionelen verschillende keren door de PvdA in zetelaantal werden voorbijgestreefd, zorgde de polarisatie tussen de socialisten en de liberalen er lange tijd voor, dat de partij haar coalitiepartner voor het uitzoeken had.

De vernieuwingsgolven in de jaren zestig hadden tot een radicalisering van de PvdA geleid (Nieuw Links).

Men volgde het voorbeeld van de VVD door samenwerking uit te sluiten en in 1969 veroordeelde de partij zich tot een oppositierol, door ook samenwerking met de KVP af te wijzen.

Deze polarisatie cumuleerde begin jaren zeventig, toen de PvdA, geholpen door de neergang van de confessionelen en de groeiende eigen machtspositie, al voor de verkiezingen een 'schaduwkabinet' presenteerde, bestaande uit PvdA, D66 en PPR. Hiermee was de Nederlandse politiek duidelijk verdeeld in drie stromingen: de confessionelen, het 'progressieve blok' en de liberalen. De kabinetsformatie leverde weer een confessioneel-liberaal kabinet op, met als belangrijke aanvulling DS'70, aangezien de oude coalitie geen meerderheid meer bezat. Dit kabinet-Biesheuvel was geen lang leven beschoren (1971-1972), zodat in 1972 de progressieven aan zet kwamen.

In een tumultueuze formatie zag oud-PvdA-leider J. Burger kans om een kabinet te formeren op basis van PvdA, KVP, ARP, D66 en PPR. Opmerkelijk feit is dat, ondanks de ver-

gevorderde fusiebesprekingen van de confessionelen, de CHU buiten het kabinet gehouden werd. Het resultaat, een 'rood kabinet met een wit randje' (het kabinet-Den Uyl), zag zich geconfronteerd met een sterk polariserende oppositie, onder leiding van VVD-fractievoorzitter H. Wiegel, die het anti-socialisme van de liberalen, zo het ooit al was weggeweest, weer nieuw leven inblies.

Hoewel het kabinet-Den Uyl bijna de rit uitzat, gleed het met de finish in zicht onderuit. De ARP en met name de KVP regeerden bepaald niet van harte in dit kabinet, zodat er, ondanks een ongeëvenaarde verkiezingsuitslag van de PvdA (tien zetels winst) na de kabinetscrisis een CDA-VVD-kabinet werd gevormd. Een kabinet dat even sterk werd aangevallen door oppositieleider Den Uyl als het vorige door Wiegel. PvdA en VVD bleven mijlenver uit elkaar staan, zodat de machtspositie van het CDA wederom onaangestast bleef. 'Wij buigen naar links noch naar rechts', in de woorden van CDA-leider Van Agt.

De polarisatie tussen PvdA en VVD bleef bestaan zolang Den Uyl PvdA-leider was. Na de val van zijn kabinet en het uitblijven van een tweede kabinet-Den Uyl werd de PvdA lange tijd veroordeeld tot een oppositierol. In de formatie van 1972 had de PvdA het CDA zo sterk gebruskeerd dat deze partij slechts met de sociaal-democraten wilde regeren als daar een getalsmatige noodzaak tegenover stond. Het intermezzo van het kabinet-Van Agt-Den Uyl (1981) duurde dan ook niet lang.

Binnen de PvdA drong het besef door dat zij op deze wijze tot in lengte van dagen buiten de macht zou blijven, en een grootscheepse metamorfose werd gestart. Er vond een ideologische discussie plaats, die resulteerde in het rapport *Schuivende Panelen*, waarin de PvdA afstand nam van veel van het oude gedachtegoed en zich aanpaste aan de veranderde maatschappelijke omstandigheden. De nieuwe politieke leider, W. Kok, nam afstand van de polariserende opstelling van Den Uyl, en voerde een 'constructieve oppositie'. Met de val van het kabinet-Lubbers II, veroorzaakt door de VVD, kwam er een ommekeer. Het kabinet-Lubbers III bestond uit CDA en PvdA, het eerste 'rooms-rode' kabinet sinds dat van 1952 dat de rit uit zou zitten.

Paars

Sinds begin jaren tachtig vonden er informele besprekingen plaats tussen prominente leden van de PvdA, de VVD en D66. Dit "Des Indes-beraad" (in Hotel Des Indes in Den Haag) was gericht op het doorbreken van de polarisatie, die eventueel ooit zou kunnen uitmonden in een regeringscombinatie waarin PvdA en VVD weer samen zitting konden hebben. Het beraad werd door weinigen serieus genomen. Hoewel de tijd van de wederzijdse uitsluiting eind jaren tachtig was afgelopen, lagen de partijen zover uit elkaar, dat een dergelijke combinatie weinig waarschijnlijk was. Zeker niet zolang één van beide partijen met het CDA een kabinet kon vormen.

Deze situatie veranderde in 1994. Het CDA werd door de kiezers gedeclareerd, waardoor geen enkel twee-partijenkabinet mogelijk was; de partij verloor maar liefst twintig zetels. De PvdA kreeg als grootste (of beter: minst kleine) partij het voortouw bij de formatie. Van meet af aan werd aangestuurd op een paarse coalitie, een kabinet zonder het CDA, maar met PvdA, VVD en D66. Na een moeizame formatie lukte dit inderdaad. Voor het eerst sinds 1918 werd Nederland niet meer bestuurd door christen-democraten.

Welke factoren speelden een rol in de verwezenlijking van dit al bijna drie decennia door D66 gekoesterde idee?

Allereerst de enorme electorale afstrafing die de regeringscoalitie van PvdA en CDA in 1994 incasseerde. Van de 103 kamerzetels uit 1989 restten hun er nog slechts 71, waardoor van een voortzetting van de coalitie geen sprake kon zijn. Ook een CDA-VVD-kabinet was getalsmatig onmogelijk.

Daarnaast was de opstelling van D66 cruciaal. Deze partij maakte zich bijzonder sterk voor de paarse coalitie, en liet in duidelijke bewoordingen weten niets te voelen voor een centrum-links of centrum-rechts kabinet. Voor de PvdA was een kabinet met twee niet-progressieve partijen (CDA en VVD) ondenkbaar. En als mogelijke derde reden kunnen de problemen genoemd worden, die het regeren met het CDA de VVD hadden opgeleverd. De coalitiepartner had een flinke kater overgehouden aan de ondergeschikte rol die zij in de eerste twee kabinetten-Lubbers toebedeeld had gekregen, terwijl de PvdA sinds haar deelname aan het kabinet-Lubbers-Kok haar aanhang gestaag achteruit had zien gaan. Tenslotte was ook de omstandigheid dat de PvdA en de VVD meer naar elkaar toegroeid waren van belang. De vernieuwingen die vanaf eind jaren tachtig in de PvdA hadden plaatsgevonden, met, althans uit regeeroverwegingen, een meer realistische visie en strategie, hadden de koudwatervrees bij de liberalen flink afgezwakt.

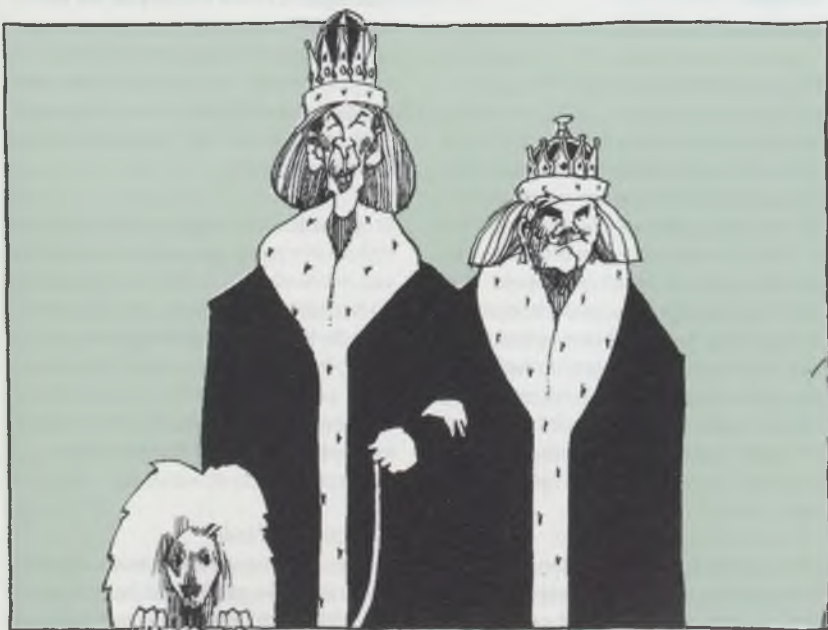
Het definitieve einde van de polarisatie is het regeerakkoord van het kabinet-Kok, ondertekend door de beide kemphanen en makelaar D66.

Tot slot

Socialisten en liberalen zijn lange tijd elkaars tegenpolen geweest in de Nederlandse politiek. Dat is weinig verwonderlijk, gezien hun ideologische achtergrond en de praktische politieke omstandigheden in Nederland. Het gaat nu eenmaal niet zo lekker samen, een ideologie die gebaseerd is op collectief bezit en een die juist op het individu gericht is. Als er dan ook nog eens een partij in het centrum van de macht zit, die de coalitiepartner voor het uitzoeken heeft, wordt samenwerking al snel academisch.

Dankzij de ontzuiling en het daarmee gepaard gaande electorale verval van de christen-democraten en de sociaal-democraten, maar vooral ook door een in ieder geval minder heftig op ideologie gebaseerde politiek, werd een combinatie van socialisten en liberalen wél mogelijk. De aanvaarding van het marktdenken door de PvdA, het verminderde scherpslippen van de politieke leiders en de getalsverhoudingen in de Tweede Kamer hebben geleid tot het paarse kabinet.

De verkiezingen van afgelopen mei lijken het beeld te bevestigen dat het CDA niet langer automatisch in het centrum van de macht zit, en daarmee de spil is van iedere kabinetsformatie. Het CDA lijkt definitief een 'normale' politieke partij geworden, die mee moet dingen naar de gunsten van de kiezers en van eventuele coalitiepartners. De voor de verkiezingen uitgesproken voorkeur van PvdA, VVD en D66 om de bestaande coalitie voort te zetten maakt het weinig waarschijnlijk dat het CDA een plaats achter de regeringstafel zal gaan innemen. Daarmee is het kabinet-Kok geen kortdurend intermezzo gebleken: wellicht is een eerste stap gezet naar geheel nieuwe verhoudingen in de Nederlandse politiek.



TEKENING: FRITS MULLER